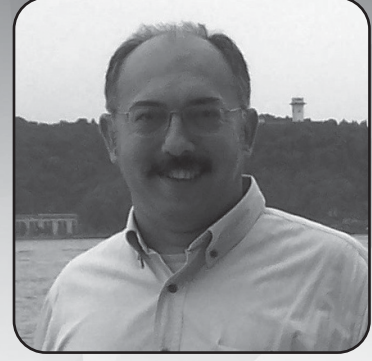

Ömer Faruk Çolak
İktisat ve Toplum Dergisi Editörü
ofc1962@gmail.com

Haluk Levent
İstanbul Bilgi Üniversitesi
haluk.levent@bilgi.edu.tr

Serdar Sayan
twitter.com/Serdar_Sayan

Gelir Dağılımı ve Yoksulluk

Editörümüz Ömer Faruk Çolak ve Yayın Kurulu üyemiz Serdar Sayan'ın Yuvarlak Masa Toplantıları'nda bu ayki konuğu İstanbul Bilgi Üniversitesi'nden Prof. Dr. Haluk Levent.

► **Ömer Faruk Çolak:** *İktisat ve Toplum Dergisi*'nin değerli okurları, Yuvarlak Masa Toplantısı'nda bu ayki konuğumuz Prof. Dr. Haluk Levent. Bu toplantıda yoksulluk ve eşitsizlik konuşacağız. Yoksulluk ve eşitsizliğin altındaki dinamikleri, ardından bu dinamiklerin yarattığı etkileri irdeleyeceğiz. Bu da birçok farklı kavrama, birçok alana girmemize neden olacak.

► **Serdar Sayan:** Haluk, seninle telefonda konuşurken de söyledim, bizim bu diziyeye başlamamız, ekonomi politikasındaki değişikliklerle aşağı yukarı aynı sıraya denk geldi. Aslında

ekonomi politikası demekte tereddüt ediyorum; ortada ciddi bir politika olduğunu düşünmüyorum ama adet olmuş bir politika varmış gibi konuşmak. Eylül-Aralık arası her biri 100-200 baz puan seviyesinde olan agresif faiz indirimlerinden hemen sonra, kurun patladığı sıralar Selva Demiralp'i konuk ederek başladık bu diziyeye; sonra Mahfi Eğilmez, Uğur Gürses ve Murat Üçer'le devam ettik. Hep makro perspektiften neler olup bittiğini yorumlamaya çalıştık. Faiz-kur-enflasyon ekseninde epeyce sohbet etme şansımız oldu. Ama bugün son dört sayıdır konuştuğumuz konulara bi-

raz ara verip, faiz-kur-enflasyon çemberinde olan bitenin yarattığı yoksulluk boyutunu konuşmak istiyorum. Uzun zamandır görmediğimiz kadar hızlanan bir enflasyon yaşıyoruz. Türk-İş'in son yoksulluk rakamlarına baktım. Ocak ayından itibaren geçerli olmak üzere, asgari ücrete yüklü bir zam yapıldı biliyorsun. Ama beklendiği gibi, hızlanan enflasyon asgari ücret zammını, hatta zamdan fazlasını daha çalışanların eline geçmeden aldı götürdü. Sonunda zamlı asgari ücret, Ocak ayının sonundan itibaren neredeyse kuruşu kuruşuna Türk-İş'in açıkladığı açlık sınırı tutarına denk hale geldi.

Şubat'taki açlık sınırı tutarı ise asgari ücreti geçmiş durumda. Yani enflasyon herkes için bir sorun tabii ki ama yarattığı belirsizliği vs. bir kenara bıraktığımızda, özellikle geçim sıkıntısı çekenler açısından çok daha büyük bir sorun. Nitekim asgari ücretle çalışanlar ilk zamlı maaşlarının alınca kadar, o zamlı maaşın alım gücü açlık sınırı seviyesine indi. Çalışanlar açısından hiçbir işe yaramayan bu zammın işverenler üzerinde yarattığı yük de apayrı bir konu, ona da değiniriz belki. Sonuçta enflasyon toplumun değişik kesimleri için ciddi hasar yaratan bir olgu. Yoksulluk onun boyutlarından biri. Bu yüzden, bugün biraz da faiz indirimleriyle ve kurun patlamasıyla başlayan enflasyonist sürecin, özellikle dar gelirlili ve kırılmalı kesimler üzerinde yarattığı etkileri konuşalım diyorum.

► **Haluk Levent:** Şimdi şöyle başlayalım o zaman. Yoksulluk, çok kabaca tanımlanacak olursa, bireylerin ya da hanenin temel ihtiyaçlarını karşılayamama hali olarak tanımlanabilir. Açlık sınırı ise gıda ihtiyaçlarını karşılayamama hali diye tanımlanabilir, en basit haliyle. Yoksullaşmanın iki yönü var. İlki gelirler tarafından: Örneğin işsiz kalınması. Hane içinde ikame edecek başka birisi yoksa bir anda hane geliri düşer ve yoksulluk riski gerçeğe dönüşmüş olur. İkincisi, fiyatlardan kaynaklanır; gelir aynı kalırken fiyatlar artarsa bu defa

yine hane yoksullukla yani temel ihtiyaçları karşılayamama durumuyla karşı karşıya kalabilir. Şimdi bizim son birkaç ayda yaşadığımız şey, fiyatlar kısmından geliyor. Neden oldu bu? Bu mekanizmanın belki bir parça altını çizmekte ya da açmakta fayda var. Meşhur "faiz sebep, enflasyon sonuç" tekerlemesinin yol açtığı bir döngüye girdik. Sonuçta faiz düşürülünce döviz kurunda büyük bir zıplama oldu. Enflasyonun nedenlerinden biri döviz kuru geçirgenliğinin etkisiyle maliyetlerde yükselişlerin olmasıdır. Bunun yanı sıra, enflasyonda çoğunlukla dikkat edilmeyen bir nokta daha var; bilindiği gibi enflasyon görelili fiyat yapısını bozar. Görelili fiyat yapısının bozulması iki açıdan önemli. Bu ilk olarak, bir yerden bir yere haksız gelir ve servet transferi anlamına geliyor. Söz konusu transfer bir sektörden başka bir sektöre olabilir veya toplumsal kesimler arasında olabilir. Bizim yaşadığımız sorun, döviz kurunun faiz inadı nedeniyle suni olarak ya da belki bilinçli olarak, yukarı doğru itilmesinden kaynaklanıyor. Ekonomik bir görelili fiyatlar sistemi olarak da görülebilir, eğer böyle bakarsak dışa açık bir ekonomide bu görelili fiyat sisteminin pivot noktası döviz kurudur. Çünkü sonuç itibarıyla bütün girdiler yurt içinde üretiliyor, yani maliyetler tamamen yerel para birimiyle ölçülüyor olsa bile üretilen herhangi bir ürün

veya hizmet önünde sonunda uluslararası fiyatlarla kıyaslanır. Örneğin domatesin ihraç fiyatı yurt içi fiyattan yüksekse, yurt içi piyasaya yönelmektense ihraç etmek ciddi bir alternatif haline gelir. Bunun anlamı dışa açık bir ekonomide bütün mal ve hizmetlerin dış fiyatları, uluslararası fiyatlara ekspoze olması demektir. Bu durumda, dışa açık bir ekonomide yerel para birimi güçsüz ise, Asaf (Savaş Akat) Hoca'nın deyişiyle dandik para ise, o zaman kurdaki artışların etkisi katlanır. Dolayısıyla görelili fiyat yapısı içinde pivot niteliğindeki döviz kurunu suni bir şekilde yükseltirseniz, hele yüzde 50, 60 gibi bir oranla zıplatırsanız görelili fiyat yapısını bozmak bir yana, paramparça etmiş olursunuz. Artık görülen bütün fiyatların yanlış fiyatlar olduğunu söyleyebiliriz, en azından uzunca bir süre için. Yani hiç kimse artık verdiği fiyatın yol açacağı sonuçları kestiremez. Eğer üretici tarafından bakacak olursak, girdi ve çıktı fiyatlarını değerlemek mümkün olamaz, her operasyonun zararlı sonuçlanma ihtimali yükselir. Tüketici tarafından bakacak olursak, bugün gördüğü fiyatın yarın için yüksek mi yoksa düşük mü olduğunu algılamak çok zorlaşır. Bu durumda gerek üretici davranışları gerek tüketici davranışları çok olumsuz yönde etkilenir ve sonuç itibarıyla bugün karşı karşıya kaldığımız hale düşeriz. Üretici kendini korumak

için zaten uzun yıllardır, 50-60 yıldır yüksek enflasyonla yaşamaya alışmış bir grup olarak aşırı ihtiyatlı fiyatlama yoluna gider. Yani mümkün olduğunca yüksek fiyatlama yapar. Bir de görelî fiyat yapısı içerisinde ortalama fiyat artışlarına adapte olma hızları farklıdır. Bir kısmı talep koşulları, talep esnekliğinin yapısı nedeniyle kolayca uyum gösterirken diğerleri biraz daha gecikmeli adapte olur. Dolayısıyla uyum süresindeki farklılıklar gelir ve servet transferlerinin kanallarından biridir. Bu noktada bir de özel “fiyattan” bahsedebiliriz, yani ücretlerden. Süreli kontrata dayanan ücretler değişen fiyatlara uyumu en uzun sürede gösterebilirler, hatta çoğu durumda genel fiyat artışlarına yeni kontrat döneminde bile uyum göstermeleri mümkün olmaz. Kontratın tarafları eş değer güçte olmadıklarından ötürü, özellikle de emek örgütlenmesi 12 Eylül’den sonra yerle bir edildiği için, bir de işsizlik olgusunun etkisiyle... Genellikle ücret belirleme sürecinde geleceğe dönük beklentiler üzerinden zam yapılır. Kamu da bu şekilde hareket ediyor. Kamunun uyguladığı mekanizma refah payını neredeyse içermiyor. Sonraki dönemin enflasyonu yüzde 5 olacak, biraz da refah payı ekleyelim denilerek ücret belirleniyor. Enflasyonun hedefin üzerinde gerçekleşmesi durumunda da aradaki fark bir sonraki ücret artış döneminde gideriliyor. Bu

durumda, gecikmeli olarak gerçekleşen enflasyon farkı giderme işlemi kontrat döneminde alım gücünün düşük seyretmesine neden oluyor. Ayrıca genellikle enflasyon hedeflenen oranın çok üstünde gerçekleştiğinden hiç refah payı alınamıyor. İktidara bakacak olursak şahane büyümeler yaşadık. Ama çalışan kesime refah artışından hiç pay düşmüyor. Kamuda belirlenen ücret referans olduğundan kamu dışı ücretlerde de benzer eğilim gözlemleniyor. İkinci bir referans da asgari ücret ki; asgari ücrette daha komik bir durum var. Asgari ücret artışları, Türkiye’de asgari ücret komşuluğundaki ücretleri içine çekerek bir heyula gibi büyümesine neden oluyor. Yani asgari ücrette reel artışlar Türkiye’de asgari ücretle çalışanların oranını inanılmaz seviyelere getirdi. En son baktığımızda yüzde 60’lar civarındaydı, muhtemelen bu yüzde 50’lik artıştan sonra herhalde yüzde 60’ları geçmiştir, 65-70’e yaklaşmıştır diye tahmin ediyorum. Tabii bu çok önemli bir başka soruna, Türkiye’de işletmelerin büyük çoğunluğunun asgari ücreti bile ödemekte zorlandıklarına işaret ediyor. Bunun dışında iş gücü piyasasındaki ücret hiyerarşisinin de bozulmasına neden oluyor. Örneğin, son zamdan sonra herhangi bir vakıf üniversitesinde 10-15 yıllık kıdemi olan, yabancı dili, yüksek lisansı olan bölüm sekreteri ile çay dağıtan kat görevlisinin maaş farkı

500 liradan daha düşük hale gelmiştir. Yani iş gücü piyasası vasıflı olanı cezalandıran bir hale düşmüş durumdadır.

► **Serdar Sayan:** Ücret yapısı da bozuldu bir anlamda.

► **Haluk Levent:** Çünkü bir ülkenin yüzde 65’i asgari ücretle çalışanlardan oluşabilir mi? Böyle bir şey olabilir mi? Kayıtlılardan bahsediyoruz. Asgari ücret medyan ücret haline gelmiş ve anlamını yitirmiştir.

► **Ömer Faruk Çolak:** Arkadaşlar emekli profesörleri de unutmayalım. Emekli profesörlerin maaşı çalışan asistanların maaşına denk geldi. Acaba bir okula asistanlık kadrosu açıldığında başvursam mı diye düşünüyorum, alırlar mı bilmiyorum ama o düzeye indik. 9 milyon civarında emekli var; onların maaşı, asgari ücretin yanına bile yaklaşmıyor. 2500-3000 TL’yle geçinmeye çalışıyor. 9 milyonluk bir kitleden bahsediyoruz.

► **Haluk Levent:** Dolayısıyla burada çok ciddi bir gelirler politikası çıkmazı var Türkiye’nin ama öte yandan bir de son operasyonla fiyatlardan dolayı ortaya çıkan çok önemli bir kırılma oluşmaya başladı. Bu ikisi birleştiği zaman da işte şu anda karşı karşıya olduğumuz felaket durum ortaya çıkıyor. Hakikaten hiçbir veriye bakmadan tamamen hissederek söylüyorum ama mikro verilerle uzun zamandır uğraşım için bildiğim bir yapıdan bahsediyorum: Ben-

ce yoksulluk oranı Türkiye'de yüzde 40'lar civarına ulaştı. Yani yaygınlaşan ve derinleşen bir yoksullukla karşı karşıyayız. Bunun bir sürü göstergesini zaten günlük hayatımızda hissediyoruz. Çünkü bundan önce, 90'lı yıllarda var olan bir supap vardı bizim toplumda. Kırla bağlantıları tam kesilmemiş olduğu için şehirde yaşayan insanların, kırdaki üretimden tüketimi şehirlerde de yansıyordu. Bu, hanelerin bir parça, hiç olmazsa açlık konusunda direnç kazanmalarına yol açıyordu ama artık o imkân da ortadan kalktı. Eskiden sadece kırsal olan yoksulluk, artık şehirselleşti, kentsel nitelik kazanmış oldu. Kentlerdeki yoksulluğun, özellikle derin yoksulluğun yıkıcı özelliği çok daha çarpıcı duruma gelmiş durumda.

► **Ömer Faruk Çolak:** Bunun yapı taşları geçmişte de kötüydü. Eğer eğitim kalitesini yükseltip insanlara, ücret artmasa bile nitelikli eğitim verersen, aileler çocuklarına eğitimle ilgili harcama yapmayacaklar ya da az yapacaklardı. Ama hükümet şunu yaptı, biliyorsunuz; çocuğunu özel okula gönder, ben de sana ek kaynak ayırayım dedi. Bu da eğitim kurumları arasındaki uçurumu iyice derinleştirdi ve öyle bir noktaya geldi ki çocuk kendi köyünde, kendi mahallesinde okuyamadığı için devlet okuluna bile gitse ailenin üzerinde ciddi bir yük oluştu. Ankara'da, İstanbul'da oturuyoruz; servis ücretlerini düşünün.

Devlet okuluna giden bir çocuk için bile aile yılda 8-10 bin TL arası servis ücreti veriyor. Millî gelir içerisindeki katma değere bakıyorsun, ücret dışı gelirlerin milli gelirden aldığı pay yükseliyor. Sıradan yurttaş bunu görmüyor, bakıyor dağda tepede köprü var, bina var, zannediyor ki zenginleşiyor. Milim kıpırda ma yok Hocam. Gini katsayısı olduğu yerde duruyor.

► **Haluk Levent:** Covid sonrasında Gini kat sayısının çok daha bozulduğunu biliyoruz. Bizim yaptığımız çalışmalarda gerçekleştirdiğimiz simülasyonlar öyle sonuç vermişti. Son yayınlanan TÜİK verileri de bu bozulmayı gösteriyor.

► **Ömer Faruk Çolak:** Daha kötü bir hale geldi, değil mi?

► **Haluk Levent:** Daha kötü oldu tabii. Yani şöyle bir seyir izliyor Gini katsayısı: Türkiye'de Gini katsayısı 90'lı yıllarda çok yüksekti, 40 küsurlarda dolaşıyordu. 2003'ten sonra bir miktar azaldı, 38'e kadar düştü, sonra

yavaş yavaş çıkmaya başladı. Covid salgınıyla beraber sıçradı. Şimdi soru şu, niye azaldı? Sonradan neden yükseldiğini anlayabilmemizin anahtarı orada yatıyor. Bu, yoksulluk konusuyla da bağlantılı aslında. Eşitsizlik ve yoksulluktaki azalışın birden fazla nedeni var ama önemli nedenlerden bir tanesi yoksullukla mücadeledir. TÜİK'in 94 hane halkı anketlerine baktığımızda istihdamın aşağı yukarı yüzde 40'lık bölümünün tarım sektöründe, kırdaki olduğunu görürüz. Tarımda ücretsiz aile işçiliği, yani bireysel gelir elde etmeyen istihdam yaygın. Bu yavaş yavaş bozulmaya başladı tabii, epeyce bir değişim gözleniyor; tarım istihdamında ortalama yaşın çok yükselmesi, gençlerin tarım dışına kayması ve tarım istihdamının yalnızca oran olarak değil, sayı olarak da düşmeye başlaması bu değişimin sonucu. 1998 yılına kadar da devletin resmi görüşü içerisinde yoksul kavramı yer almıyordu. Yoksullukla mücadele de yok doğal olarak; sanı-

yorum yoksulluk esas itibarıyla kırsal bir olgu olarak görülüyordu ve yine bence çok hatalı ve tarım sektörünü perişan edecek şekilde tarım teşvikleri yoksulluğa da iyi gelir diye bakılıyordu. Yoksullukla mücadele, esas olarak kırsal politikalarla ya da tarım politikalarıyla üstü kapalı olarak yürütülüyordu ama herhangi bir izleme, değerlendirme söz konusu değildi. İlk kez 1998 yılında kalkınma planına yoksul kavramı girdi. Devlet, Türkiye’de yoksul olduğunu kabul etti ve dolayısıyla yoksullukla mücadele programı lafi edilmeye başlandı. Dünya Bankası, yanılmıyorsa bir kısmı hibe, bir kısmı kredi olmak üzere 500 milyon dolar fon ayırdı ve yoksullukla mücadelede kurumsal kapasite yaratma çalışmaları başlatıldı. Yoksulluğu izlemek için TÜİK’te gelir yaşam koşulları anketi vb. gibi hane temelli anketler revize edilerek yıllık periyoda oturtuldu. Bir yandan da başbakanlıkta bir yoksullukla mücadele kapasitesi oluşturulmaya başlandı. Bütün bunlar 2002 yılında bitti. 2002 yılında bir gelir yaşam koşulları anketi test olarak yapıldı; hatta Dünya Bankası uzmanları da geldi, yoksulluk sınırının belirlenmesi gibi teknik konularda yerel uzmanlar ve TÜİK personeliyle birlikte çalıştılar. Nihayet 2003 yılında yoksullukla mücadele başladı. Dolayısıyla Türkiye’deki en alttaki yoksul kesime doğrudan gelir transferi gerçekleştirilmeye başlandı. Bu,

o yoksulları yukarı doğru itti. Bir yandan da ikinci önemli problem reel faizlerdi, özellikle eşitsizlik ve yoksulluk üzerinde. Çok yüksek reel faizlerin eşitsizlik ve yoksulluk üzerinde olumsuz etkileri oluyordu. Bir yandan da (Kemal) Derviş’in programıyla beraber reel faizlerde hızlı ve ciddi bir düşüş yaşandığı için o mekanizma da ortadan kalktı. Bu ikisi birleşince bizim Gini kat sayısı düşmeye başladı. Eşitsizlik göstergelerinin tümünde iyileşmeler gözükte. Peki, nereye kadar?

Bu olumlu seyir 2008’e kadar devam etti. Ama öte yandan, o dönemde yoksullukla mücadeleyle ilgili olarak literatürde yapılması gereken ne varsa onlar yapıldı. Sosyal transferlerde mahremiyet esasına uyulmadı. Toplantılarda bu duruma uzmanlar tarafından defalarca dikkat çekilmesine rağmen, bürokratlar “ama hayırsever de kendisinin yaptığı yardımın nereye gittiğini görmek istiyor” diyorlardı. Niye böyle diyorlardı, kamunun gerçekleştirdiği sosyal transferin hayırseverlikle ne alakası var, diye sormamız mümkün. Öyle bir tasarım gerçekleştirildi ki nihayetinde ikili bir yapı ortaya çıktı. Vakıflar ve dernekler aracılığıyla sosyal transfer sistemi gereğinden fazla işlevsellik kazandı. Çünkü 2003’te AKP iktidarıyla beraber yoksullukla mücadelenin başlamış olması çok önemli bir siyasi kazanım olarak görül-

dü ve öyle değerlendirilmek istendi. Bir de bunun örgütlenme ayağı vardı ve bu örgütlenme ayağında da vakıflar aracılığıyla “hayırseverlerin”, özel kurumların doğrudan yoksullara yardım götürmesiyle özel sosyal transfer gerçekleştiren “çok özel” bir yapı ortaya çıktı. Öyle bir hale geldi ki mesela derin yoksullara ulaşım bir saha çalışması yapmak istiyorsanız Deniz Feneri Derneği’nden geçmek zorundaydınız. Çünkü bir ara kamunun ulaştığı 800 bin civarında yoksul varken, dernek ve vakıfların ulaştığı yoksul sayısı bir milyondan fazlaydı. Hiçbir denetim yoktu ve aleniyet esastı; bu aleniyet zaten siyasi sonuçlar doğurdu ve bu amaçla gerçekleştirilmişti zaten. Yani bu siyasi örgütlenmenin bir parçası olarak gerçekleştirilmişti, dolayısıyla yoksullukla mücadele kavramı Türkiye’de iğdiş edildi. Hükümetin koyduğu kamu fonlarının bundan dolayı hem etkinliği azaldı hem de kültürel tahrifatı çok yüksek oldu. Bunun yanı sıra, bir bağımlılık ilişkisi de ortaya çıkmış oldu. Bu, herhalde Türkiye’deki yoksullukla mücadele pratiğinin en önemli defosudur ve bu iktidarın bu memlekette yarattığı en büyük zararlar arasında sayılmalıdır.

► **Serdar Sayan:** Bu yapısal ve kurumsal nedenler, birkaç “Yuvarlak Masa” için daha üzerine konuşabileceğimiz yeterli materyal üretir. Üretir ama ben soruma dönmek istiyorum. Makro iktisadi politikalar yok-

sulluğu nasıl etkiliyor? Özellikle günümüzü konuşmak istiyorum. Çünkü enflasyon geçmişte de vardı diye başlarsak, okuyucuda bu durum sürekli gerçekleşiyor-muş, son dönemde yapılanlar da normalmiş gibi bir algı meydana gelebilir. O yüzden 1970'lerin enflasyonuna falan girmeden cevaplamanı rica edeceğim. Ancak öncelikle gelir dağılımı konusunda söylediklerine ek bir şey söylemek istiyorum: 2003'te Gini kat sayısındaki iyileşme, yani eşitsizlikteki azalmanın önemli nedenlerinden biri de makroekonomik istikrardır. Benim o konuda bir teorim var ama ampirik testini yapmadım. Makroekonomik istikrarın gelmesi ve dolayısıyla bütçe açıklarının düşmesi, bütçe açıklarını finanse etmek üzere ödenen faizlerin önce azalmasına, sonra da zamanla kesilmesine yol açtı. 2003'te Gini katsayısının yüzde 40'lardan yüzde 30'lara inmesinde, bahsettiğim durumun çok büyük rolü olduğunu düşünüyorum. Dolayısıyla makroekonomik politikalar, hem yoksulluğu hem de eşitsizliği iyi veya kötü anlamda etkileme potansiyeline sahip. Yapısal nedenler çok fazla Türkiye'de, onları da konuşalım fakat bu serinin amacı gündemi yakalamak olduğu için odağı Aralık sonrası döneme çekmek istiyorum. Kentsel yoksulluktan bahsettik. Mesela doğal gaz vs. fiyatları ve ısınma, kent yoksulları için çok önemli bir sorun

haline geldi. Belki o kadar baskın olmasa da kırdı da yaşanan bir problem bu. Aslında kırsal kesimin nüfus içindeki payı da azaldığı için, bu doğal gaz sorunu ve ısınma problemi, özellikle kent yoksullarının ıstırap çektiği bir konu haline geldi. Benim gözlemime göre, artık kentlerde insanlar gıda ile yakacak, gıda ile elektrik arasında seçim yapmak durumunda kalıyor. Elektrikle mi, yoksa doğal gazla mı ısınalım derken; doğal gazın fiyatı arttıkça battaniyeye mi sarılalım; yoksa gıda ve market masraflarımızı mı keselim gibi sorulara odaklanıyorlar. Resmen hayatta kalma kararları vermeye zorlanıyoruz son dönemlerde. Bu noktaya yoğunlaşalım. 1980'lerde-1990'larda da çok kötü şeyler oldu, evet ama böyle diyerek, günümüz koşullarını bırakmayalım.

► **Haluk Levent:** 90'larda yaşadıklarımız ile bugün yaşadıklarımız kıyas kabul etmez.

► **Serdar Sayan:** Bir diğer önemli nokta da, bu dönemin Covid krizinin üzerine gelmesi. Salgın döneminde kayıt dışı çalışan insanlar başta olmak üzere, insanlar kaderine terk edildi. IMF'nin Türkiye'nin Covid mağdurlarına verdiği likidite desteği küresel ortalamanın üzerinde. O likidite desteğinin büyük bir kısmı da garantiler kapsamında, yani aslında elini cebine atmıyor devlet. Fakat ülkelerin salgın döneminde işsiz kalanlara, yoksullara, esnafa, işçiye yaptığı

nakit desteklerine baktığımızda da sıralamanın son çeyreğinde yer alıyor Türkiye. Dolayısıyla, son dönemde yaşanan -buna artık uygun sözcüğü seçmekte zorlanıyorum- faiz inadı ve bunun yarattığı sonuçlar zaten kendi başına vahim. Buna bir de Covid darbesi eklendi. Çok uzun süre hiçbir destek almadan, Covid sürecini işsiz ve gelirsiz atlatmak zorunda kalan milyonlarca insan, kısıtlamalar sona erdikten sonra, asgari ücretli, kayıtlı ya da kayıt dışı bir iş buldularsa bile, aldıkları ücretin ne kadarını donarak ölmek üzere ısınmaya; ne kadarını aşıktan ölmek üzere gıdaya harcaabiliriz; ne kadarını aydınlatma ve diğer ihtiyaçlarımızı karşılamak üzere elektriğe ayırabiliriz diye çok zor seçimler yapmak zorunda bırakıldılar.

► **Haluk Levent:** Nereden başlasak? Şimdi bu makro politikalar, bizim açımızdan baktığımızda esasında bütçe kompozisyonu kararı, değil mi? Devletin bütçedeki faiz yükü azalınca bütçenin kompozisyonu esneklik kazanmaya başladı ve bütçe esneklik kazandıkça da iktidar sosyal transferlere daha büyük paylar ayırma imkânına kavuştu. Bir yandan da demin söylediğim gibi özel transferleri devreye soktu.

► **Serdar Sayan:** Burada, araya çok küçük bir ekleme yapmak istiyorum. Biraz önce, bütçe açığının düşmesi, devlete borç vererek faiz geliri kazanan zengin

kesime yapılan faiz ödemelerini azalttığı için gelir dağılımı iyileşti, anlamında söylemiştim. Ama senin işaret ettiğin diğer kanal da çok önemli. Gerçekten de, bütçe açığının finansmanı için alınan borçların faizine giden para azalınca yoksullara yapılacak yardımlar için kullanılabilircek ek kaynaklar ortaya çıktı. Yani faiz ödemelerinden tasarruf edilen paranın bir kısmıyla yoksullar yardımlara kavuştu.

► **Haluk Levent:** Yukarıdakilerin faiz gelirleri azalırken sosyal transferler yoluyla en alttakiler de yukarıya doğru taşındı. Dolayısıyla eşitsizlik üzerinde olumlu etki yarattı. Şimdi geldiğimiz noktada bütçe esnekliği tamamen kaybolmuş durumda. Mesela bu kamu özel iş birliği kod adıyla gerçekleştirilen yağma yüzünden. Ortada bir iş birliği yok, ortada tek taraflı çalışan bir emme basma tulumu var. Yani sadece bu suyun aktarılabilmesi için ya da emme işleminin gerçekleşmesi için çalışan bir mekanizmadan bahsedebiliriz. Marks'ın meşhur $P - M - P'$ bağıntısında metanın ne olduğunun bir önemi yoktur, o paranın para üssüne dönüşebilmesi için bir uğrak gerekiyor, projeleri de bu anlamda değerlendirebiliriz. Kamu kaynaklarının yağmalanması için bir nesneye ihtiyaç var, o da işte köprü oluyor, yol oluyor, şehir hastanesi oluyor.

► **Serdar Sayan:** Şu anda yeni bir uğrak çıkıyor senin deyişiminle; kur korumalı mevduat. O

konuyu da salgınla ilişkilendirip bir şey soracağım biraz sonra.

► **Haluk Levent:** Bir de elektrik meselesi var. Suyun başına oturmuş bunlar, yani böyle acayip bir şey var. Şimdi bu yolla esneklik tamamen ortadan kaybolunca, devletin bu sosyal transfer kabiliyeti de ortadan kalkmış oluyor. O yüzden Covid salgınında çaresiz kaldı, tercihleri itibarıyla. O tercihleri değiştirmeyi istemedi. Müteahhitleri ve diğer yağmacıları korumayı tercih etti, o zaman tabii doğrudan destek yapabilecek para kalmadığı için işini kaybedenleri, yoksul insanları, kırılğan kesimleri kaderine terk etmiş oldu. Burada artık toplum kendi öz örgütlenmesiyle ne yapabildiyse o gerçekleşmiş oldu. Askıda faturaydı, şuydu buydu falan. Onun da siyasi sakinlerle engellemeye çalışıldığını gördük. Dolayısıyla bütçe kompozisyonu aslında büyümenin kapsayıcı olup olmama özelliğini belirleyen temel manivelalardan bir tanesi zaten. Ömer Faruk'un bahsettiği şeyler hariç tabii; eğitim gibi uzun vadede etkisini gösterecek meseleleri de, sağlığı da saymamız gerekir elbette.

► **Ömer Faruk Çolak:** Sizi dinlerken bir taraftan hesaplamayı yaptım. 2021 yılı bütçesinin yüzde 39'u cari transferlere gitmiş. Faizleri dışarıda bıraktığımızda, faiz hariç bütçe giderleri içindeki payı yüzde 44. Yani böyle giderse, beş yıl sonra emekli maaşı alamayabiliriz. Şu anda SGK sistemi çökmek üzere.

► **Serdar Sayan:** Dolayısıyla Covid gibi bir kriz gelince de insanlar kaderine terk edilmiş oluyor.

► **Haluk Levent:** Diğer taraftan, hane bütçesi açısından bakacak olursak da, ciddi, gizli ve orta vadede gün yüzüne çıkacak bir problem daha var, gıda açısından bakacak olursak. Yoksullukla mücadele için ilk olarak insanlar düşük mallara gidiyorlar, bu düşük mal lafını iktisadi olarak kullanmıyorum; tağşişli mallara gidiyorlar. Yani peynir diye aldıkları peynir değil; işlenmiş gıda diye aldığı nesnenin ne olduğu belli değil. Bunların özellikle çocuk sağlığı üzerinde, yetişkin sağlığı üzerinde çok ciddi problemler yaratacağını biliyoruz ve bunu giderebileceğimiz bir sağlık sistemi de kalmadı. Yani artık kamusal bir sağlık sisteminden bahsedemeyiz. SGK etkisiz hale getirildiği için onun kapsamı içerisinde kalan insanlar da ceplerinden para ödemek zorunda kalıyorlar. Çok konuşulduğu için, bizim konumuz da değil aslında ama şehir hastaneleri sistemi, zaten erişimi güç, başvuruyu çok zorlaştıran, şehir dışına yapıldığı için ulaşımı çok zor olan ve dolayısıyla da özellikle yoksulların o hizmete erişmesini zorlaştıran bir sistem. Ayrıca doktorların ve sağlık çalışanlarının içinde bulunduğu durum gibi bir sürü şey sayabiliriz, sağlık hizmeti hem kalite hem kapsam olarak geriliyor. Sağlık sistemi çökerken bir taraftan da

sağlık sorunlarını artıracak tercihler yapmak zorunda kalıyor haneler.

► **Serdar Sayan:** Bunu ben ilk defa duyuyorum ama çok doğru bir saptama. Yarın öbür gün çocuklarda bodur kalma, raşitizm gibi sağlık sorunlarına rastlayabiliriz. Çünkü gerçekten görüntü olarak diğer besinlere benzeyen ama içinde her türlü sağlıksız şeyin bulunduğu peynir, sucuk, sosis gibi gıdalar tüketmek durumunda kalıyor insanlar. Pazarın sonunda yere atılmış çürükleri tüketmek zorunda kalıyorlar vs. Çok önemli bir soruna parmak bastın o anlamda.

► **Haluk Levent:** Dolayısıyla bunun yıkıcı bir etkisi olacak toplum üzerinde. Bu, aynı zamanda yoksulluk problemini kronikleştirecek bir şey, yani sürekli yoksulluk üretecek bir sarmala girmiş durumdayız. Burada eğitimin şimdi tam zamanı işte. Eskiden Türkiye’de eğitim, sosyal mobilitenin temel unsurlarından bir tanesiydi. Üç aşağı beş yukarı herkes devlet okullarındaki görece kaliteli eğitime erişme imkânına sahip oluyordu, sınavlar sınav gibi yapılıyordu. Eğitimde bu kadar büyük bir özelleşme söz konusu değildi, özellikle sınavlara hazırlık açısından. Parası olanın şansının arttığı bir sistem söz konusu değildi. Dolayısıyla tam da bu nedenle mobilitenin asli unsurlarından bir tanesiydi eğitim. Bu olanak tamamen ortadan kalktığı için bugün aldığı-

mız darbenin, sürekli yoksulluk dediğimiz olguyu şiddetli bir şekilde gündemimize getireceğini gösteriyor.

Yoksulluğun kronikleşmesini besleyen bir başka unsur da iş gücü piyasasındaki gelişmeler; iş gücü piyasası farkındaysanız dönüşüyor. Dönüşümün temelinde bizim son zamanlarda gördüğümüz işçi hareketlerini doğuran olgu yatıyor. Platform kapitalizmi yani bu Ken Loach’un pek çok kere referans verdiğim “Üzgünüz, Size Ulaşamadık” (*Sorry, We Missed You*) adı filminde açıklıkla gördüğümüz bir olgu. Sıfır saatli çalışma kontratları sorunu. Sıfır saatli kontrat şu anlama geliyor: Sizin bir işvereniniz var, işverenin de bir işçisi var. Ama işveren sadece iş olduğu zaman işçiyi çağırıyor; işçi, işveren tarafından çağırıldığı anda iş başında olmak zorunda. Eğer iş başında olamazsa tazminat ödemek zorunda kalıyor. Bazı sektörlerde işçi kendi alet edevatıyla, mesela kendi arabasıyla iş görüyor. Örneğin lojistik sektöründeki kuryeler gibi; o kuryelerin bir bölümünün motoru kendisine ait. İşveren, bir platform gibi çalışıyor. Örneğin sanal alışveriş platformlarını düşünün; o platformu işletenler, satıcı ile alıcıyı bir araya getiriyor ve kendi komisyonlarını alıp çekiliyorlar. Yani hiçbir yasal yükümlülüğü falan da yok; kendi kuralları çerçevesinde ürünün satıcıdan alıcıya ulaşmasını sağlama işini organize ediyorlar.

Ama bu sistemin şöyle bir özelliği var, çalışanlar sosyal güvenlik kapsamının dışında, çünkü düzenli çalışan formel bir ücretli iş ilişkisinden bahsetmiyoruz. Yani çalışan kendi başına bir sağlık sigortası yaptırabiliyorsa, özel emeklilik sistemi üyeliği elde edebiliyorsa, bir sosyal güvenlik kapsamına girebiliyor. Aksi halde ve gelir yetersizliği nedeniyle büyük çoğunlukla sosyal güvenlik kapsamı dışında kalıyor. İkincisi, fiyatlama neredeyse günde on iki saat çalıştırmak üzerine kurulu, yani korkunç performans kriterleri koyuyorlar. Performans kriterleri insanların on, on iki saat çalışmasını zorunlu kılıyor. Bunu zaten çeşitli röportajları izlediğinizde isyan halindeki kuryelerde görüyorsunuz. İnsanlık dışı çalışma koşulları söz konusu. Bu haliyle baktığımızda aslında kapitalizmin ilkel sermaye birikimi dönemindeki koşullara döndük, diye düşünüyorum ve hatta belki daha kötü. Çünkü köleci dönemde ya da feodal dönemde üretim aracı olarak gördüğü çalışanı, lord veya köle sahibi koruma altına alırdı. Sonuçta, bir üretim aracı olarak kölenin sağlığı efendiyi ilgilendirirdi. Burada öyle bir durum bile söz konusu değil. Nasılsa çalışabilecek çok sayıda insan emre amade, bir eksik bir fazla olması patronu ilgilendirmiyor, yasal bir yükümlülük de yok zaten. Sosyal güvenliğin işle bağının kopartıldığı ve en iyi ihtimalle kamusal alana itildiği

bir çağa girdik. Covid bu işi, gelmekte olan bir şeydi, hızlandırdı. Ben Covid'in en büyük darbesini burada görüyorum. Aslında 5-10 yıl içerisinde gelecek olanın ortaya çıkışını çok süratlendirdi. Çünkü hem tüketicinin alışkanlıklarını platform kapitalizmine hızla uyarladı, hem de işverenler mekânsız çalışmanın mümkün ve çok güzel bir şey olduğunu gördüler. Operasyonel maliyetlerde hissedilir düşüş sağlaması nedeniyle işveren açısından bir cazibe ortaya çıktı. Bu da dolayısıyla yoksulluk ve eşitsizlik meselesinin giderek artan bir şekilde neden hayatımızda kalaçağını gösteriyor aslında. Bir başka açıdan da biraz teknolojinin dönüştürücü etkisini irdelemek gerekiyor. Bu söyleyeceğim biraz fütüristik gelebilir tabii ama platform kapitalizmi ve bunun etrafında ortaya çıkan olgu önemli. Küresel olarak baktığımızda, ortaya çıkan eşitsizlik artışı, bizim bildiğimiz kapitalizmde görebileceğimiz bir artış değil. Dolar trilyonerlerinin ortaya çıkması, bir yıl içerisinde en zengin birkaç kişinin servetinde 350 milyar dolarlık artışın görülmesi, bu bizim bildiğimiz kapitalizmin yaratabileceği bir eşitsizlik değil. Onun kapasitesi yetmez. Çünkü bizim bildiğimiz kapitalizm, sonuçta fonksiyonel bir iş bölümüne dayanır. Üretim faktörleri, faktör gelirleri elde ederler. Eşitsizliğin asli kaynağı, Marks'ın deyimiyle artı değer yani emeğin yarattığı değer

ödenmemiş, el konulmuş bölüme dayanır. Bir şekilde eşitsizlik diye de görebiliriz bunu. Bu şekilde eşitsizlik artabilir ama ne kadar? Sonuç itibarıyla işin hacmi belli, 100 trilyon dolar civarında bir katma değer üretiminden bahsediyoruz. Ama bunun çok ötesinde bir eşitsizlikle karşı karşıya duruyoruz. O zaman, projektörü başka bir tarafa çevirmemiz lazım. Bütün bunları finansal piyasalarda ortaya çıkan yeni kur korumalı mevduatı irdelemek için anlatıyorum aslında. Finansal piyasaların bir bölümü, özellikle türev piyasalarda ortaya çıkan enstrümanlar önünde sonunda dayanak varlık fiyat değişimleri üzerinden yapılan kontratlar. Çok karmaşık bir matematik bazı olsa da, birden fazla dayanak varlığı içerse de önünde sonunda fiyat değişimleri üzerinden kurulan kontratların, varlık sayısı arttıkça matematiksel bazı karmaşıklaşıyor sadece. Yani ortada bir finansal varlık alım satımı yok. Finansal varlık alım satımı söz konusu olsaydı ve bu varlıklar birilerinin elinde birikmiş olsaydı, yaşanan finansal krizlerle bu varlık fiyatları düştüğünde o köpük alınmış olurdu. Varlık fiyatlarındaki büyük düşüşle birlikte bir miktar sermaye buharlaşır, köpük kaybolur ve yeni bir başlangıç için uygun koşullar ortaya çıkardı. Ama şimdi öyle bir durum yok. Fiyat değişimi üzerine kurulu kontratlarda birisi kaybederse öteki

kazanıyor. Ortada servet transfer mekanizması olarak çalışan bir işleyiş var şu anda. Üstelik makro istikrar iyi de gitse, kötü de gitse bu yine istikrarlı bir şekilde çalışmaya devam ediyor. Örneğin 2008'de çok büyük bir küresel kriz yaşandı ama türev piyasalardaki işlem hacminde büyük bir azalma görmedik. Dolayısıyla burada yıllar önceden beri söylediğim şey şu; değer ve fiyat arasındaki bağ finansın bazı alanlarında kopmuş durumda. Bu kopunca eski klasik finansal krizlerde olduğu gibi yanlış fiyatlardan edinilmiş finansal varlıkları ellerinde tutanların yaşadığı çöküntüyü görmüyoruz. Finansın varlık fiyatlarındaki değişimler üzerinden kurulan kontratlara dayalı bölümü derin krizlerde de, büyük köpüklerin olduğu dönemlerde de aynı etkinlikte çalışan bir servet transfer mekanizması gibi iş görüyor. Son yıllarda ortaya çıkan çeşit çeşit coinleri ise ben değer ihtiva etmeyen fiyatlardan ibaret görüyorum. Salt fiyattan oluşan bir sistem ve çok geniş kitleleri de işin içine katıyor. Özellikle bizim gibi ülkelerde. Ortada çok geniş kitleleri kapsayan ve salt itibari fiyatlardan oluşan bir alışveriş zemini varsa servet ve gelir transferine ve dolayısıyla eşitsizlik artışlarına sınır çizmek mümkün olmuyor.

► **Ömer Faruk Çolak:** O biraz da yoksullukla ilişkili. Örneğin anket yapılmış, bir hafta önce New York Times'ta okudum;

kripto para alanların önemli bir kısmı beyaz yakalı değil, mavi yakalıdır. Biz de kripto parayla ilgili bir anket yaptık. Şimdi anket sonuçlarını işlemeye başladık, Türkiye'de de galiba ilk defa böyle bir anket yapılıyor, bir profil çıkartmış olacağız, kim alıp satıyor bunu? Benim beklentim, Amerika'dakine benzer bir sonuç çıkacak.

► **Serdar Sayan:** Ben de şimdi onu diyecektim, bizim yardımcı artık gelmez oldu. Gelmemesinin nedeni de evini satıp Bitcoin madenciliği işine yatması. Mevcut evlerini satıp daha düşük fiyata daha uzaklarda bir ev aldılar, aradaki farkı da bu işe yatırdılar. Çünkü artık çıkış yolu arıyor insanlar.

► **Ömer Faruk Çolak:** Bu bankerlik krizi gibi olacak galiba.

► **Haluk Levent:** Bunlar bir saadet zinciri esasında. Çok yüksek kaldıraçlarla işlem yapılan FX piyasaları vardı, şimdi kaldıracı düşürdükleri için eski cazibesini kaybetti. Burada işlem yapma imkânı veren platformlardan birinin ortağıyla konuşuyorduk. Ömer Faruk'un dediğiyle çok doğrudan ilişkili bir anekdot. Ben şu soruyu yönelttim: "On beş dakika sonra doların yükseleceğini veya düşeceğini herhangi bir modelle rasyonel çerçevede kestirmek mümkün değilken, insanlar nasıl karar veriyorlar?" "Hocam insanlar on beş dakika değil, on beş saniye bile beklemek

istemiyorlar" yanıtını verdi. Konuşmanın akışı içerisinde ise "Bizim için, buraya 5000 dolarla ya da 5000 lirayla gelen herhangi birisi için bilinmeyen bir tek konu var," dedi; "bu 5000 doları üç ayda mı kaybedecek, altı ayda mı kaybedecek, tek bilinmeyen konu budur". "Nereye gidiyor bu?" dedim, "Valla bu işin en arka planında dört tane banka var, bütün hortumlar oraya doğru gidiyor." dedi.

► **Ömer Faruk Çolak:** Bundan sonra ne yapılabilir sorusunu sormak istiyorum ama çözüme erişmek için hem Türkiye'de hem de küresel ölçekte bir niyet var mı diye de eklemek istiyorum.

► **Haluk Levent:** Kişisel olarak düşüncemi söyleyeyim, sonra tartışılanı konuşacağım. Pek çok kişi tarafından dert edilen bir mesele, gelmekte olan dönüştürücü güç meselesi. Bugün teknolojinin ulaştığı seviye, üretim sürecini dönüştürme anlamında söylüyorum, fiilen aslında bolluk toplumunun teknolojik altyapısının neredeyse tamamlandığını gösteriyor. Neredeyse dememin nedeni ise enerji meselesi, soğuk füzyon gibi sınırsız enerji kaynağı yaratacak teknolojiler henüz devreye girmediği için. Onun da eli kulağında; bir ay kadar önce Çin'den bir haber geldi, güneşin çekirdeğindeki sıcaklığın beş katı kadar ısıya sahip plazmayı on yedi dakika bir yerde tutabilmişler. Bu hem malzeme bilimi açısından hem mühendislik açısından çok önemli bir teknolojik

sıçramaya işaret ediyor. Şimdi Avrupa'da daha büyüğü inşa ediliyor; İngiltere'de bir şirket çıktı ben 2030'da abonelerime soğuk füzyonla elde edilmiş enerjiyi dağıtacağım dedi. Neyse böyle büyük bir yatırım eğilimi var, bu alanda. Bu da sağlanırsa işte o zaman gerçekten bolluk toplumunun altyapısını oluşturmuş olacağız. Bu ölçüde büyük bir üretici gücün ortaya çıkması aynı zamanda gerçekten değer teorisini zorlayan, değer teorisinin işleyişini zorlaştıran bir noktaya taşınmış durumda. Bu kapitalizm açısından çok büyük bir problem, buradan yoksulluk çıkıyor, eşitsizlik çıkıyor, dengesizlik çıkıyor, istikrarsızlık çıkıyor. Dolayısıyla bu durumun bir şekilde aşılması lazım. Burada tam bir yol ağzında olduğumuzu düşünüyorum, tabii bunun üzerine iklim yıkımını da eklemek gerek, yani kaynakların neredeyse tükenme aşamasına gelmesinden dolayı. Önümüzde, kabaca orta vadede baktığımızda, ikili yol ayırımı var. Bir tarafta sınıflı toplumun yarattığı 3000 yıllık kültürün aşılması, tasfiye edilmesiyle bolluk toplumunun örgütlenmesi gerçekleşecek ve bolluk toplumu yaratılacak. Sınırsız yaratıcılığın hâkim olduğu, bilim ve sanatla uğraşmak için serbest zamanın çok olduğu dayanışma esaslı bir toplum oluşacak. Siyasi mücadele ve toplumsal dönüşüm kabiliyetine bakıldığında, bu, bana uzak bir ihtimal gibi geliyor. Şu anda, koşar adım öbür

tarafa doğru gidiyoruz. Öbür tarafta ise teknolojik gelişmeleri mülk edinmiş kesimin -bakın devletlerden bahsetmiyorum, doğrudan şirketlerden bahsediyorum- otokrasi altında kurulmuş yıkım yaratan bir düzenle karşı karşıya kalacağız. Marksist gelenekte ve sosyal bilimlerde biz genelde lineer düşünmeye alışığızdır. Köleci toplum, feodal toplum, kapitalist toplum, sonra tabii ki üretici güçler bu kadar gelişirse doğal olarak sosyalizm gelecek falan. Öyle bir durum yok. Çünkü bütün bu toplumları nitelendiren mübadele tarzlarının aslında hepsi bir arada var oluyor ve hâkim olan mübadele tarzı, üretim tarzı olarak tezahür ediyor. Yani toplumsal yapıya rengini veriyor. Dolayısıyla bu lineer akıştan her zaman için geri dönüş mümkün, her zaman çok daha vahşi bir çatışmacı ortama dönmek mümkün. Onu da bazı sosyal bilimciler, ben de aralarındayım, yıkım düzenini “Mad Max” dünyası, bolluk toplumunu ise “Star Trek” dünyası metaforuyla ifade ediyorlar. Bu yol ayrımından nereye gideceğimiz, ne yönde, nasıl bir dünyayla karşılaşacağımız ise toplumsal mücadeleler alanında belirlenecek bir şey. İklim yıkımı koşullarında bu kadar süratli ve dönüştürücü teknolojik gelişmenin olduğu bir yerde bana ara çözüm veya içinde bulunduğumuz durumun sürdürülebilirliği pek mümkün gözüküyor. Bir de yakın zamanda neler ola-

bilecek diye değerlendirecek: Gelirler politikası Türkiye’de önemli bir problem dedim ama gelişmiş ülkeler dâhil olmak üzere pek çok yerde de bahsettiğimiz nedenlerden ötürü önemli bir sorun haline gelmeye başladı. Bu nedenle de “temel gelir” politikası çok yaygın bir şekilde konuşulmaya ve bazı yerlerde de uygulanmaya başlandı. Herhalde minimum refah seviyesi ile çalışma zorunluluğu arasındaki bağı koparacak bu tür bir politikanın mutlaka uygulanması gerekiyor. İkinci olarak, senin altını çizdiğin mobilitenin kanallarını tekrar açacak politikalara gitmek lazım. Nedir bu? Eğitim, güçlü ve etkin çalışan ve kamusal bir eğitim politikası; yine güçlü ve etkin çalışan bir sağlık sistemi. Ortaya çıkabilecek muhtemel büyük toplumsal yarılmayı ve yaraları ortadan kaldıracak politikaları seti burada yatıyor ben- ce. Bu üçünü yaparsak zaten kapsayıcı büyüme ihtimali ve niteliği de çok artacaktır. Ama bunu yapmazsak, bu tür bir politika setini oluşturup ortaya koymazsak büyük toplumsal çatışmalarla karşı karşıya kalmamız kaçınılmaz gözüküyor. Türkiye’de hiç bahsedemedik, fırsat olmadı. Bir de tabii bölgesel boyut da çok önemli. Genç kuşaklar haklı olarak özellikle iklim mücadelesine önem veriyorlar. İki üç yıl önce salt iklimle ilgili talepler bu mücadeleyi belirliyordu. Onun da oldukça güçlü bir siyasi boyut kazandı-

nı gözlüyoruz. İster istemez siyasetleştirdi; özellikle Glasgow kome-disinden sonra, bu sorunun artık şirketlerin kuklası haline gelmiş küresel siyaset esnafıyla çözülemeyeceğini fark ettiler ve içinde bulunduğumuz siyasi iklimi tamamen dışlayan, kendi mücadele hatlarını buna göre oluşturan bir harekete dönüştüler. Bunları yapanlar da 16-17 yaşında çocuklar; onların 25 Mart’ta bir küresel iklim grevi çağrısı var, onun metnini okuma fırsatınız oldu mu bilmiyorum ama ilk cümle “iklim mücadelesi bir sınıf mücadelesidir” diye başlıyor. Bu metni, ilk iklim grevi için yazılan metinle karşılaştırdığınız zaman değişimi görüyorsunuz. Benim bahsettiğim de bu. İçinde bulunduğumuz büyük altüst oluş hali büyük bir kutuplaşma ve keskin bir siyasi atmosfer yaratıyor. Dolayısıyla bozulmakta olan toplumsal dokuyu sağlamlaştıracak, onaracak politikalar tasarlamak ve uygulamak gerekiyor. Bende Türkiye için bir miktar umut var aslında. İYİ Parti’nin yoksullukla ilgili çalıştayında temel gelir partinin gündemine girdi. Dünya Bankası uzun zamandır bir sosyal devlet hattı tutturdu, ona çok önem veriyor. Hatta IMF de ona destek veriyor. Dolayısıyla küresel olarak da bu işin sürdürülemediğinin farkına varıldı. Daha önemlisi, bu iklim yıkımından dolayı ortaya çıkabilecek aşırı hava olayları, iklim istikrarsızlığı, kuraklık gibi toplumsal kırılganlığı, kırılganlık

artık hafif kalıyor, toplumsal dokuyu tamamen tahrip edebilecek kapasitede arızı krizlere karşı da direnç oluşturacak bir toplumsal mekanizma kurmamız gerekiyor. İşte bu, aynı zamanda yoksullukla mücadelenin neden önemli olduğunu da ortaya koyuyor. Çünkü bunu göz ardı edenler buraya harcamadıkları paranın, daha büyük bir miktarını kendi güvenliklerini sağlamak için kullanmak zorunda kalacaklar. Bu da irrasyonelitenin doruğu olur. Covid-19 salgını sırasında Birleşmiş Milletler başta olmak üzere çok sayıda uluslararası kurumun çağrılarına rağmen uygulanamayan dayanışmacı politikalar, bunu bize çok çıplak olarak gösterdi.

► **Serdar Sayan:** Ağzına sağlık Haluk. Çok güzel, ufuk açıcı şeyler söyledin. Platform kapitalizmi konusunda söylediklerin

gerçekten enteresandı. Ben linç yemek pahasına söyleyeyim; içinde sanal lafı geçen, sanal lafıyla başlayan tamlamaların hepsi artık beni yerimden zıplattıyor. Yani sanal olan her şeyden artık ikrah etmiş durumdayım ama bu konuları bir kenara bırakarak söylüyorum; bu platform kapitalizmi tartışması hakikaten çok önemli.

Bu arada kapatmadan önce biraz da reklam yapayım. Biz SPM olarak, bu platform kapitalizmi olarak adlandırdığımız, artık yavaş yavaş bir norm haline gelmeye başlayan, geçici ve uzun dönemli kontrata bağlı olmayan çalışma biçimlerini de kapsayan bir eğreti istihdam kavramı geliştirdik. Covid sürecindeki işsizlik oranlarını da ekleyerek, düzenli olarak eğreti istihdam göstergesini yayımlıyoruz. Şimdi bu enflasyonun hızlanması sürecinde EZA (Ekonomik Zorluk

Analizi) Endeksi dediğimiz bir endeks de oluşturduk. İşsizlik oranı ile enflasyon oranının toplamından oluşan sefalet endeksini, Türkiye için eğreti istihdam oranını da kapsayacak şekilde genişletip, Şubat ayından itibaren yayımlamaya başladık. Bundan sonra da takip edeceğiz. Kısa vadede ekonomik zorluğu en çok arttıracak etken enflasyon olacak gibi gözüküyor. Ama orta vadede senin de söylediklerinin ışığında eğreti istihdam daha önemli olacak; onun için ekonomik zorlukların artış seyrini göstererek iyi bir veri seti oluşturuyor olacağız, bu süreç içinde. İleride sosyal bilimcilerin bu dönemi analiz edebilecekleri önemli bir gösterge olacak diye düşünüyorum. Ben sözlerimi burada bitiriyorum.

Haluk, ağzına sağlık, çok teşekkür ediyoruz. Başka vesilelerde görüşmek üzere.

Erken Cumhuriyet Döneminde Türk – Sovyet Ekonomik İlişkileri

Erdal Bilgiç

Sovyet arşiv belgelerinden elde edilen belgelere dayalı, zahmetli ve zor bir çalışmanın ürünü olan bu kitap, yakın dönem Türkiye ve dünya tarihi çalışan araştırmacılar için önemli bir kaynaktır. Aynı zamanda, bugünü kavramanın geçmişi anlamaktan geçtiğini inanan tüm meraklı zihinler için de okuması çok keyifli ve öğretici bir eserdir.

Prof. Dr. R. Funda Barbaros
Ege Üniversitesi, İktisat Bölümü